

FUND OG FORSKNING

I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS

SAMLINGER

Bind 47

2008



With summaries

KØBENHAVN 2008

UDGIVET AF DET KONGELIGE BIBLIOTEK

Om billedet på papiromslaget se s. 38.

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af
Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik III's bibliotek

Om titelvignetten se s. 42.

© Forfatterne og Det Kongelige Bibliotek

Redaktion: John T. Lauridsen

Redaktionsråd:

Ivan Boserup, Grethe Jacobsen, Else Marie Kofod,
Erland Kolding Nielsen, Niels Krabbe,
Stig T. Rasmussen, Marie Vest

Fund og Forskning er et peer-reviewed tidsskrift.

Papir: Lessebo Design Smooth Ivory 115 gr.
Dette papir overholder de i ISO 9706:1994
fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

Grafisk tilrettelæggelse: Jakob K. Meile
Tryk og indbinding: Rosendahls Fihl Jensen

ISSN 0060-9896
ISBN 978-87-7023-025-4

RUED LANGGAARDS FØRSTE SYMFONI

EN "REJSEBERETNING"

AF

BENDT VIINHOLT NIELSEN

“Originalpartituret i Bückebug Musikarkiv (Prof Seiffert)” – dette var indtil for nylig alt, hvad vi vidste om autografmanuskriptet til Rued Langgaards første symfoni. Rued Langgaard (1893-1952) havde så sent som i 1940'erne føjet denne oplysning ind i den afskrift af partituret, som i dag findes på Det Kongelige Bibliotek.¹ Et autografmanuskript har selv sagt altid en særlig kildemæssig værdi, men Langgaards første symfoni, komponeret 1908-11, er ikke bare et af komponistens mest omfattende værker, det er også en af de mest ambitiøse og længste symfonier, skrevet af en dansk komponist. Hertil kommer så det enestående forhold, at værket blev uropført i Berlin af Berlinerfilharmonikerne. En lokalisering af komponistens egenhændige partitur, som blev benyttet ved denne opførelse, ville altså være af betydelig musikhistorisk interesse. Siden 1977 har jeg derfor ved gentagne lejligheder rettet henvendelse til tyske biblioteker i øst og vest med henblik på at opspore dette manuskript. Partituret var imidlertid ikke registreret nogen steder, og man lod forstå, at det som så meget andet måtte være forsvundet eller endog kunne være gået tabt i forbindelse med Anden Verdenskrig. En forespørgsel i 2003 resulterede dog i en mere målrettet eftersøgning, og i 2004 blev partituret lokaliseret i god behold i Staatsbibliothek zu Berlin på Unter den Linden. Det var ukatalogiseret, og eneste antydning af proveniens var bibliotekssignaturen IHB 8758. De kyrilliske bogstaver tydede på, at turen fra arkivet i Bückebug til findestedet i Berlin ikke havde fulgt nogen lige rute. Efter en længere researchperiode og et besøg i Berlin har jeg nu samlet så mange oplysninger om partiturets færden, at jeg vover at præsentere den følgende “rejseberetning”. Som det vil

¹ Musik- og Teaterafdelingen, Rued Langgaards Samling, RLS 9,1.

fremgå, er beretningen tæt knyttet til den skæbne, der overgik det, Langgaard kalder "Bückerburg Musikarkiv".²

Berlin 2004

Den institution i Bückerburg, som Langgaard i sin tid forærede partituret til, var Fürstliches Institut für musikwissenschaftliche Forschung. Dette institut blev lukket i 1935, men videreførtes i Berlin og eksisterer den dag i dag under navnet Staatliches Institut für Musikforschung Preussischer Kulturbesitz, forkortet SIMPK. I juni 2003 fik jeg kontakt med Carsten Schmidt, leder af biblioteket ved SIMPK, og han kunne i første omgang blot konstatere, at det savnede partitur stadig ikke var registreret i nogen af de berlinske musikalesamlinger. Efter at have modtaget de få oplysninger, jeg kunne bidrage med, havde han imidlertid fået en idé og lovede at forfølge sagen. Og i november 2004 lykkedes det ham ved et rent lykketræf at finde det eftersøgte partitur i Staatsbibliothek zu Berlin på Unter den Linden. Dette bibliotek, indviet i 1914 og fra 1918 betegnet som preussisk statsbibliotek, havde fra DDR's oprettelse i 1949 og indtil murens fald fungeret som østtysk nationalbibliotek under navnet Deutsche Staatsbibliothek Berlin. I 1992 blev biblioteket slået sammen med dets vestberlinske pendant, Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz beliggende ved Potsdamer Platz. I dag fungerer de to huse som sideordnede afdelinger under institutionen Staatsbibliothek zu Berlin.

Op til 1945 havde Staatliches Institut für deutsche Musikforschung (det nuværende SIMPK) været hjemsted for omfattende musik- og bogsamlinger, hvoraf en meget betydelig del kom fra det fyrstelige institut i Bückerburg. Efter krigen måtte man imidlertid konstatere, at disse samlinger enten var gået til grunde eller som krigsbytte var ført til ukendte destinationer i Sovjetunionen eller Polen. En stor del af bøgerne og tilfældige dele af instituttets ældre musiksamlinger var dog endt i det østtyske statsbibliotek i Berlin, hvorfra de i 1992 blev

² Artiklen er blevet til i forbindelse med udgivelsen af symfonien inden for rammerne af Rued Langgaard Udgaven. Udgivelsen er finansieret af Augustinus Fonden. Værket har nr. 32 (BVN 32) i Bendt Viinholt Nielsen: *Rued Langgaards Kompositioner*, 1991. – Forfatteren skylder Referatsleiter Carsten Schmidt, Staatliches Institut für Musikforschung Preussischer Kulturbesitz, en særlig tak for stor hjælpsomhed og imødekommenhed under studiebesøget i Berlin 2.-4.7.2008.

overført til den retmæssige ejer, SIMPK. Yderligere nogle materialer blev i de følgende år drypvis returneret, efterhånden som medarbejderne på Unter den Linden faldt over ting på hylderne, som beviseligt havde tilhørt musikforskningsinstituttet før 1945. Proveniensen kunne stadfæstes i kraft af gamle bibliotekssignaturer, stempler og ejermærker. I 2004 antog man, at alle biblioteksmaterialer af interesse efterhånden måtte være blevet leveret tilbage.

Den 23. november 2004 havde Carsten Schmidt fra SIMPK imidlertid fået adgang til de dunkelt oplyste oplagringsmagasiner på øverste etage i det tidligere østtyske statsbibliotek på Unter den Linden. Her var mængder af bøger og noder af ældre dato bragt af vejen i en lang række mindre rum adskilt med trådnet. Sammen med musikafdelingens daværende leder Dr. Helmut Hell skulle han se på noget nodemateriale, som muligvis havde relation til musikforskningsinstituttets ældre samlinger. På vejen ud lod Schmidt blikket glide op og ned af hylderne i det rum, han befandt sig i og blev opmærksom på et bind, som adskilte sig fra de omkringliggende materialer og hvis format og tykkelse kunne passe med et bestemt nodemanuskript, han var på udkig efter – og pludselig stod han til sin egen overraskelse med det eftersøgte Langgaard-partitur i hænderne.

Det lå mellem uordnede rester af en samling tyske biblioteksmaterialer, som var blevet konfiskeret af de sovjetiske tropper i 1945 og derpå ført til Moskva som krigsbytte, men i 1959 var blevet udleveret fra Sovjetunionen til DDR. Disse bøger og noder blev efterhånden katalogiseret og indlemmet i det østtyske statsbiblioteks samlinger. Men en del sager uden særlig biblioteksmæssig interesse var altså blevet anbragt i oplagringsmagasinerne. At der skulle befinde sig et autografmanuskript til en stor symfoni i disse magasiner, var der ingen, der ville have drømt om. Men Langgaard-partituret var altså endt mellem relativt værdiløse og 'uanbringelige' trykte materialer, som for længst havde mistet enhver biblioteksmedarbejders bevågenhed.

Partituret er uden antydning af stempler eller signaturer, som kan føre det ind i en tysk, biblioteksmæssig sammenhæng. De biblioteksfolk i DDR, som i hvert fald en enkelt gang for snart 50 år siden må have haft partituret i hænderne et kort øjeblik, kunne se, at det ikke drejede sig om en tysk komponist, at værket var blevet opført af Berlinerfilharmonikerne i 1913 (det står på titelbladet), og at det havde været registreret i Sovjetunionen, men bortset fra det, var manuskriptets proveniens ikke til at afgøre. Nøgleordet var 'Bückeburg',

men at Langgaard engang havde doneret manuskriptet til musikarkivet i denne by, fremgik altså ikke af kilden selv. Først ved kombinationen af oplysninger fra Danmark og Tyskland kunne man få den tanke, at manuskriptet teoretisk set kunne være kommet tilbage til Østberlin sammen med de ganske få hyldemeter musikaler fra Bückebergarkiverne, som i 1959 var havnet i musikafdelingen på Under den Linden – og hvis det var tilfældet, måtte det stadig efter næsten 50 år befinde sig imellem ukatalogiserede rester blandt dette tidligere krigsbytte.

Det nyfundne partitur til den timelange, femsatsede symfoni er indbundet i et blødt, ultramarinblåt helbind. Manuskriptet er velbevaret; sidste blad har dog en vandskjold i hjørnet og på bagsiden ses kraftige 'skurestriber', som om det har ligget under noget tungt og er blevet skubbet hen over et vådt betongulv. Den påklæbde mærkat på bindets forside, øverst i venstre hjørne, er mærkværdigvis uskadt. Den er forsynet med følgende påskrift af komponisten: "Rud Imm. Langgaard. / Symphonie No I (H mol) / for stort Orchester / Partitur." Bindet indeholder 97 nodeblade med i alt 189 beskrevne sider i Langgaards blækrenskrift. Satsene er pagineret hver for sig. Titelbladet er for oven til venstre forsynet med det russiske accessionsnummer INV[ENTAR] 8752, som er tilføjet med blyant. Langgaards titelpåskrift lyder: "Til / Louise og Christian Augustinus / i Taknemmelighed og Hengivenhed. / Symphonie (No 1) / (Sinfonie) / für grosses Orchester / von / Rud Immanuel Langgaard.³ / 1 Brændinger og Solglimt (Meeresbrandung und Sonnenblicke) / 2 Fjeldblomster (Blumen der Berge) / 3 Sagn (Sage) / 4 Opad Fjeldet (Bergan) / 5 Livsmød (Lebensmüt) / Orchesterpartitur" – nedenunder har komponisten tilføjet: "(Komp 1908-09. Instr. færdig April 1911) / (Opført 1ste Gang i Berlin / med det philharmoniske Orchester / under Ledelse af Max Fiedler / 10 April 1913)". Partituret er hele vejen igennem præget af Fiedlers notater med blæk, fed blyant og farvestift. Ingen andre dirigenter har gjort notater i partituret, som efter uropførelsen kun blev anvendt ved yderligere én koncert, nemlig Fiedlers genopførelse af symfoniens anden sats, *Fjeldblomster*, i Musikforeningen i Kristiania (Oslo) i februar 1914. Den nuværende blå indbinding er i øvrigt tydeligvis foretaget efter opførelsen i 1913 (dirigentens notater er beskåret), men utvivlsomt allerede i 1914. Langgaards håndskrift forandrer sig i perioder markant fra år til år, og påskriften

³ Komponisten var døbt Rud Immanuel Langgaard, men kaldte sig fra 1932 Rued Langgaard.

på mærkaten (på bindets forside) er skrevet med Langgaards karakteristiske 1914-skrift. Kun på ét punkt er manuskriptet ikke fuldstændigt: både forsats- og bagsatsbladet er fjernet, og det ses tydeligt, at disse to blade simpelthen er revet ud. Man kan næppe tro, at dette er sket i tysk eller sovjetisk biblioteksregi. Det er snarere Langgaard selv, der har gjort det, idet der kendes flere tilsvarende eksempler på, at han har revet forsatsen og nogle gange også bagsatsen ud af indbundne partiturer, formodentlig for at fjerne noget, der var skrevet eller klæbet på de pågældende sider.

Af særlig interesse er Langgaards dateringer i kilden. Første sats er slutdateret "Marts 1911", anden sats er udateret, tredje sats er slutdateret "Komp 1908 Instr. 1910", fjerde sats er "Instrumenteret i Charlottenlund. Sept 1910. Komp. Maj 1908", og finalen er til slut signeret og dateret "Rud Langgaard Charlottenlund den 4 Nov. 1910".

Charlottenlund 1910

Rued Langgaard boede sammen med sine forældre i en lejlighed i Niels Juelsgade 7 i kvarteret bag Det Kongelige Teater. Autografmanuskriptet må for en dels vedkommende være blevet til på denne adresse, men som det fremgår, er der to dateringer fra efteråret 1910 med stedsangivelsen Charlottenlund. Komponisten giver kun et enkelt tip i den forbindelse. Det drejer sig igen om et notat i den afskrift, som før fundet af autografmanuskriptet var det eneste kendte, komplette partitur til symfonien. Kopisten har ikke overført forlæggets ovenfor citerede, oprindelige dateringer til afskriften, men Langgaard har selv tilføjet en række dateringer heri. De ældste kan ud fra håndskriften dateres til 1924/25, andre tilføjelser og ændringer er af betydelig senere dato, sandsynligvis fra midten eller slutningen af 1940'erne. Dateringen efter finalen lyder: "Komponeret Marts 1909. Instrumentationen sluttet i Charlottenlund 4 Nov. 1910" – og dertil har Langgaard føjet: "Bregnegaardsvej 5!" (med udråbstegn).

Langgaardfamiliens tilknytning til Charlottenlund var imidlertid centreret omkring adressen Viggo Rothesvej 13. Her boede tobaksfabrikant Christian Augustinus, hans hustru Louise og deres søn Ludvig. Louise Augustinus' søster Amalie havde været gift med Rued Langgaards morbror, operasanger Aage Foss, der var død i 1894, og familierne Augustinus, Langgaard og Foss var altså besvogrede og i øvrigt nære bekendte. Der var venskabsbånd mellem de jævnaldrende fætre Ludvig Augustinus og Aage Foss' to børn Eigil og Gunnar, og i nogen



Ejendommen Bregnegårdsvej 5 i Charlottenlund, kaldet Villa Pax. Det er Louise Augustinus, som i vinteren 1910/11 har ladet sig fotografere foran huset. Billedet forærede hun til Rued Langgaard til "venlig Erindring om Efteraaret 1910 og d. 1ste Symphoni". (Kort- og billedafdelingen, Det Kongelige Bibliotek).

grad også med den lidt spøjse fætter i Langgaard-linjen, Rued, som var den yngste af de fire.

I familiekredsen fortæller man følgende historie: Engang lejede Augustinus en genbovilla, mens beboerne var bortrejst, og her blev Rued Langgaard installeret, således at han kunne få fred og ro til at komponere. Da der ikke var klaver i huset, anskaffede Christian Augustinus resolut et Steinwayflygel, som blev stillet til komponistens rådighed. Apropos fred og ro, så husker man, at Langgaard en dag ikke, som han plejede, kom over for at spise hos Augustinus, og man sendte derfor bud efter ham. Det viste sig, at han havde forskanset sig på toilettet og bundet et håndklæde om hovedet, for at undgå at blive forstyrret i sit kompositionsarbejde – af fuglenes pippen!⁴

⁴ Oplyst af Gunnar Foss' hustru, Else Foss, 1987 og Peter Augustinus 2008. (Langgaards fætter Gunnar Foss var farmaceut og må ikke forveksles med viborgorganisten af samme navn).

Langgaard henviser som nævnt til adressen Bregnegårdsvej 5. Denne grund ligger skråt over for Augustinus' villa på Viggo Rotheresvej 13. På grunden ligger en stor villa, opført i 1905 af en grosserer G. Gregersen, som imidlertid selv boede i Hellerup og lejede huset på Bregnegårdsvej ud.⁵ Adressen samt tilknytningen til familien Augustinus og til symfoni nr. 1 bekræftes af et fotografi af huset, som findes på Det Kongelige Bibliotek.⁶ Bagsiden af dette foto er forsynet med Louise Augustinus' egenhændige påskrift, hvoraf det fremgår, at at hun har foræret Rued Langgaard billedet som en erindring om opholdet på stedet i efteråret 1910 og arbejdet med symfoni nr. 1. Huset kalder hun "Villa Pax". I 1910 og endnu nogle år frem var det betegnet som nr. 6 på vejen, og Langgaards angivelse af vejnummeret 5 kan derfor ikke være baseret på hukommelsen, men må være noget, han senere har erfaret. Da hans notat om adressen ser ud til at være fra engang i 1940'erne, er det sandsynligt, at det er nedfældet umiddelbart efter, at han har genbesøgt lokaliteten. Fra 1940 var han ganske vist bosat i Ribe, hvor han virkede som domorganist og kantor, men de fleste somre mellem 1943 og 1951 opholdt han sig (sammen med sin hustru Constance) en eller to uger i Charlottenlund. Det ville være mærkeligt, om han ikke havde opsøgt det område, hvor han som ung var kommet så meget, og hvor han i 1910 havde sat den afsluttende dobbeltstreg i et af sine største værker.

Symfonien er en kraftpræstation af en 17-årig, men der var også svære fødselsvanskeligheder. Der er kun bevaret få nodekilder, som er tidligere end det nyfundne partitur, og den viden, vi har om værkets tilblivelse, skyldes derfor hovedsageligt Langgaards efterdateringer i partiturforskriften samt nogle notater, komponistens mor Emma Langgaard gjorde i 1915 om symfoniens tilblivelse.⁷ Det fremgår heraf, at første sats blev påbegyndt i foråret 1908, og at den endelige version (i autografpartituret dateret marts 1911) faktisk er den femte renskrift af denne førstesats. Kun en enkelt af de tidligere versioner er bevaret, et udateret manuskript, som sandsynligvis er fra 1909.⁸ Anden sats blev

⁵ Ifølge oplysninger fra Gentofte Kommunes bygningsinspektorat og Vejviser for Gentofte Kommune.

⁶ Kort- og Billedafdelingen, kuvert i oktavformat mrk. "Bregnegårdsvej". Billedet har accessionsnummeret 1969-414/59.

⁷ Manuskript med overskriften "Rud Immanuel Langgaard f. 28 Juli 1893 (København)"; indeholder oplysninger om værker og opførelser 1905-1916. KB, Håndskriftafdelingen, Rued Langgaards privatarkiv, Utilg. 554, 1.

⁸ KB, RLS 9,2.

komponeret i august 1908 som klavertrio; den blev instrumenteret for orkester samme år og kun ominstrumenteret én gang. Sats tre, fire og fem blev hver især omarbejdet to gange.

Autografpartiturets slutdatering af finalen, den 4. november 1910, modsiges ikke af andre kilder, heller ikke dateringen af første sats (marts 1911), men dateringerne af tredje og fjerde sats stemmer ikke overens med Langgaards senere dateringer og Emma Langgaards notater. Disse kilder oplyser, at det ikke kun var første sats, der blev revideret en sidste gang i 1911, men at også anden sats (som i autografmanuskriptet er udateret) samt tredje og fjerde sats blev revideret i 1911 – fjerde sats ifølge komponisten endog så sent som i efteråret 1911. Autografpartituret daterer begge de to sidstnævnte satser til 1910. Den tvivl, der således opstår om pålideligheden af disse dateringer, forstærkes af, at der er en tydelig forskel i skrift, blækfarve og skriveredskabets karakteristika mellem finalen (fra 1910) og de fire første satser i autografpartituret. Hertil kommer, at nodepapiret, som er benyttet til sats 1-4, ikke er identisk med det papir, som sats 5 er skrevet på, og at beskæringen af papiret ikke er foretaget ensartet, idet papirbredden for finalens vedkommende er hele 7 mm større end resten af bogblokken. Det virker som om, det er to manuskripter, der er indbundet sammen. Der er altså kraftige indicier i retning af, at Langgaard har gennemskrevet sats 1-4 en sidste gang i 1911 med ændringer, hvis omfang og karakter, vi ikke kan vide noget om, men har genbrugt årstallet 1910 i sin datering af tredje og fjerde sats, og efter fjerde sats endog gentaget stedsangivelsen Charlottenlund. Som autografmanuskriptet foreligger i dag, er det altså kun femte sats, *Livsmød*, som vi med sikkerhed kan sige er blevet til på adressen “Villa Pax” i Charlottenlund.

Berlin 1913

Rued Langgaard havde et nært forhold til Berlin. Sammen med sine forældre aflagde han årligt fra 1908 til 1913, to til tre uger lange besøg i byen, og altså også i den periode, hvor den 14-17-årige komponist baksede med sin første symfoni. Langgaard tilbragte dagevis på det gamle Königlische Bibliothek, som ligger over for det nyere, preussiske statsbibliotek på Unter den Linden (hvor partituret til symfonien blev fundet næste 100 år senere). Her studerede han musik, som ikke var tilgængelig i København, og sammen med forældrene gik han til utallige koncerter og operaforestillinger. Langgaards kunstneriske

Handwritten musical score for the fifth movement of Rued Langgaard's First Symphony. The page is filled with dense notation for various instruments including strings, woodwinds, brass, and percussion. The score is written in ink on aged paper and features several annotations in red ink, including "Piu mosso" and "allarg. molto". A large number "20" is written in a box at the top left and bottom center. The page number "59" is written in the top right corner.

Side af femte sats i det nyfundne partitur. Alene som håndskrift betragtet er det et imponerende arbejde udført af en komponist på 17 år. Denne renskrift af satsen er tilmed den tredje – og altså tredje version – af symfoniens finale (de forudgående kendes ikke). Tilføjelserne skyldes dirigenten Max Fiedler. (Scanning fra Staatliches Institut für Musikforschung Preussischer Kulturbesitz).

verdensbillede blev så at sige formet under disse besøg i den musikalske verdensby.

Langgaard-familien forsøgte ihærdigt at få den nye symfoni præsenteret i København, men det lykkedes ikke. Det blev således Berlinerfilharmonikerne, der kom til at holde værket over dåben i filharmoniens store sal den 10. april 1913. Kontakten til orkestret blev skabt gennem to unge danske musikere, der i disse år spillede i Berlinerfilharmonikerne, violinisten Julius Thornberg og cellisten Paulus Bache. De to musikere havde fremtrædende poster som henholdsvis koncertmester og første solocellist, og det må have været dem, der sørgede for, at deres nysgerrige landsmand fik adgang til orkestrets prøver. Og det var via Thornberg, at Arthur Nikisch, berlinernes berømte chefkapelmester, fik Langgaards fuldførte symfonipartitur til gennemsyn i december 1911, mens komponisten og hans forældre opholdt sig i Berlin. Den 21. januar 1912, et par uger efter at familien var rejst hjem, skrev Thornberg blandt andet følgende til Langgaard:

I gaar spurgte jeg Nikisch om han havde set i Deres Partitur hvortil han svarede 'Han synes mig at være en stor Begavelse, og da jeg kun har set lidt i Partituret, vil jeg gerne beholde det for at se det grundigt igennem, det interesserer mig meget' – ja saadan var hans Ord, og det synes jeg er storartet – Han spurgte i det Hele interesseret om Dem.⁹

Arthur Nikisch må have anbefalet værket til opførelse med Berlinerfilharmonikerne, men det var den ligeledes berømte dirigent Max Fiedler, som kom til at stå i spidsen for orkestret den 10. april 1913. Forud for koncerten var der en korrespondance mellem Fiedler og Langgaard om praktiske ting. Med inspiration fra Bruckner havde Langgaard foreskrevet fire såkaldte wagnertubaer i orkestret, men Fiedler måtte skuffe komponisten med, at man slet ikke havde sådanne instrumenter til rådighed i Berlinerfilharmonien, og at man altid spillede Bruckners wagnertubastemmer på almindelige valdhorn.¹⁰

Da koncertplanerne blev konkrete, gik den officielle kontakt via en vis Leopold Leffler, der drev et agentur i Malmø, og Konzert-Direktion Hermann Wolff i Berlin, som havde eneret på at tilbyde solist- og or-

⁹ Brev i Langgaards privatarkiv, Utilg. 554, 7.

¹⁰ Breve fra Max Fiedler til RL findes i Langgaards privatarkiv, Utilg. 554, 6.



Slutdateringen efter femte sats, hvor Langgaard har fundet det passende at markere fuldførelsen af det grandiose værk med en gentagelse efter den afsluttende dobbeltstreg af det sidste løb i violinerne, forsynet med angivelsen *ffor* = forte fortissimo.

Under signaturen står: "Charlottenlund, den 4 Nov. 1910". (Foto: BVN, 2008).

kesterkoncerter med Berlinerfilharmonikerne. Imellem Langgaards papirer på Det Kongelige Bibliotek findes to kvitteringer, som vedrører forudbetalinger for koncerten, udstedt af Hermann Wolff, på tilsammen 4161 Mark.¹¹ Omregnet til nutidskroner svarer det til ca. 250.000 kr. Orkestret var på 100 mand, og ifølge øjenvidneberetningerne var der over 1000 tilhørere. Som kongelig kammermusikus havde Rued Langgaards far, Siegfried Langgaard, fået udvirket, at den tyskfødte og musikinteresserede Dronning Alexandrine overtog protektoratet for koncerten "under Hensyn til det Allerhøjstsamme meddelte om de Forventninger, hvormed Koncerten imødeses samt de Forhold, hvorunder den finder Sted."¹²

¹¹ Langgaards privatarkiv, Utilg. 554, 4.

¹² Brev fra Hendes Majestæt Dronningens Kabinetssekretær dateret 11.3.1913, Langgaards privatarkiv, Utilg. 554, 8. Dronningen var ikke til stede ved koncerten.

Programmet omfattede tre uropførelser. Først *Preludio patetico*, et orgelværk, som Langgaard havde komponeret til lejligheden i februar-marts 1913. Han fremførte selv kompositionen på filharmoniens koncertorgel. Så fulgte tonebilledet *Sfinx* (1909-13), og til sidst koncertens hovednummer, "Symphonie No. 1 in H-mol." Værkets spilletid ved denne lejlighed var 64 min., hvis man skal tro en af violinstemmerne fra stemmesættet.¹³ I det nyfundne partitur har Langgaard (eller Fiedler?) indskrevet varigheden efter anden, tredje og femte sats, henholdsvis 10, 5 og 17 min. Sådanne oplysninger er af stor musikhistorisk interesse.

Den finansielle ankermand i forbindelse med den usædvanlige satsning til fordel for den 19-årige komponist var Christian Augustinus.¹⁴ Den investering, Augustinus allerede havde gjort i forbindelse med værket tilblivelse, blev nu fulgt op, og det er i det lys, man skal se komponistens tilegnelse af symfonien til Louise og Christian Augustinus "i taknemmelighed og hengivenhed". Parret var naturligvis til stede ved koncerten i Berlin.¹⁵

Minderne om den store begivenhed blev samlet af Langgaard og hans forældre og findes i dag på Det Kongelige Bibliotek. Der er udklipsbogen med "Tyske og danske Recensioner vedr. Rued Langgaards Orgel- og Orkesterkoncert i Berlin 1913...", der er visitkort fra ukendte beundrere blandt publikum og breve til både komponisten og hans forældre.¹⁶ Anmeldelserne er utallige, og flere danske aviser havde sendt reportere. Kaj Bendix var en af dem, og han kunne på forsiden af *Nationaltidende* den 13. april 1913 berette om en veritabel "Dansk Musiksejr i Berlin". Han indledte sin artikel således:

Det hører ikke til Hverdagsbegivenhederne – end ikke i den musikalske Verdens Brændpunkt – at en 19-aarig ung Mand indbyder til Kompositionsaften og det under saa storslaaet en Form som

¹³ Det originale stemmesæt foreligger på KB som RLS 10-10a.

¹⁴ Langgaards privatarkiv rummer ingen konkrete oplysninger om Augustinus' rolle. To personer har imidlertid uafhængigt af hinanden fortalt om mæcenatsforholdet, dels Gerda Hermann, elev af Siegfried Langgaard 1909-12, i interview i DR optaget 21.10.1971 (DRs arkiv), og dels af Else Foss gift med RLs fætter Gunnar Foss i samtale med BVN, 1987.

¹⁵ Fremgår af brev af 26.7.1913 fra Louise Augustinus til RL, Langgaards privatarkiv, Utilg. 554, 6. Max Fiedler beder også RL hilse hr. og fru Augustinus i brev dateret 17.4.1913, Utilg. 554, 6.

¹⁶ Langgaards privatarkiv, Utilg. 554, 5 og 8.

Rud Immanuel Langgaard vovede det i Aftes: Philharmoniens store Sal og det vældige, forstærkede philharmoniske Orkester under den berømte Max Fiedler, mindre kunde ikke gøre det, og burde heller ikke, for Langgaards Orkesterværker kræver en saadan Ramme for at komme til deres Ret.

Med denne succes bag sig forsøgte Langgaard atter at få en dansk førsteopførelse i stand, men det lykkedes ikke. Max Fiedler tilbød ellers at dirigere værket i København med Det Kongelige Kapel, men kapellet kunne efter sigende ikke afse tid til det. Fiedler kontaktede også Richard Strauss for at gøre ham interesseret i en opførelse ved den årlige, såkaldte Tonkünstlerfest i Jena, men Strauss reagerede ikke. Ingen af anstrengelserne bar frugt, og den anden opførelse af symfonien, den eneste i komponistens levetid ud over uropførelsen, fandt først sted 15 år senere i 1928, hvor Langgaard selv satte symfonien på programmet ved en koncert i København. På det tidspunkt forelå den omtalte afskrift af partituret, og originalmanuskriptet befandt sig i Bückeburg.

Bückeburg 1923 – med en afstikker til Karlsruhe

Bückeburg er beliggende i Niedersachsen i det nordlige Tyskland, omtrent 50 km vest for Hannover. Indtil 1918, hvor monarkiet ophørte, var byen hovedstad i det lille fyrstendømme Schaumburg-Lippe. Musikken havde gennem århundreder spillet en stor rolle ved dette hof, og hofkapellet i Bückeburg havde haft Bachs søn, Johann Christoph Friedrich Bach som kapelmester 1756-95. Omkring 1900 var en anden storhedsperiode, hvor Richard Sahla var dirigent for hofkapellet og opførte værker af mange af tidens førende komponister, eksempelvis Mahler, Sibelius, Strauss og Debussy.

Hoffets sidste gestus over for musiklivet var oprettelsen af et musikforskningsinstitut, hvortil fyrst Adolf donerede bygninger, driftsmidler og hele hofmusikarkivet. Instituttet blev grundlagt i Bückeburg den 21. juni 1917 under navnet Fürstliches Institut für musikwissenschaftliche Forschung. Grundlæggelsesdagen blev hvert år markeret med en festlighed, og ved disse årstaster mødtes en kreds af tyske musikhistorikere samt lejlighedsvis de honorære medlemmer af instituttet, som talte Angul Hammerich fra Musikhistorisk Museum i København. Den første leder, Carl August Rau, døde ganske ung i 1921, og derefter overtog Max Seiffert fra Berlin ledelsen af det videnskabelige institut.

Han var en drivende kraft inden for tysk musikvidenskab, havde i 1892 grundlagt udgiversrækken *Denkmäler deutscher Tonkunst*, og det var faktisk hans vision om et samlet tysk, musikhistorisk arkiv, der lå bag oprettelsen af instituttet i Bückeberg. Angul Hammerich havde siden 1899 haft kontakt med Seiffert, der var sekretær for Internationale Musikgesellschaft, oprettet samme år i Berlin.¹⁷ Hammerich tegnede den danske afdeling af dette selskab, hvis virksomhed udbredte sig til mange europæiske hovedstæder og USA. I efteråret 1914 måtte selskabet dog indstille sine aktiviteter som følge af krigen.

Efter krigsafslutningen var Bückeberg så blevet et nyt centrum for musikforskningen. I kraft af den fyrstelige donation kunne instituttet på få år opbygge et værdifuldt bibliotek, en betydelig nodesamling af fortrinsvis ældre tysk musik i original eller kopi og en registratur over musikkilder i tyske biblioteker. Desuden søsatte man et ambitiøst udgivesprogram med bøger, videnskabelige nodeudgaver og tidsskriftet *Archiv für Musikwissenschaft*, hvis første hæfte så dages lys i 1918. De politiske forandringer i Tyskland efter krigen medførte, at instituttet i 1921 blev en offentlig institution, støttet af den lokale, Schaumburg-Lippische Landesregierung. Det økonomiske grundlag begyndte for alvor at smuldre i forbindelse med den ufattelige tyske hyperinflation i 1922-23. I januar 1923 kunne man sende et almindeligt brev for 25 mark – sidst på året kostede det 20 milliarder mark!

Det var på denne baggrund, at en række københavnske velgørere trådte til for, med hård dansk valuta, at holde det skrantende institut i live endnu en tid. Instituttet viste sin taknemmelighed ved at sætte ny dansk musik i centrum ved den syvende stiftelsesfest, som fandt sted i dagene 20. til 23. juni 1923. Der var også modtaget støtte fra hollandsk side, og hele arrangementet havde et patetisk anstrøg med afspilning af nationalmelodier og afsløring af en ærestavle med navnene på de donatorer, "hvis højmodige gaver har muliggjort instituttets fortsatte beståen i disse vanskelige tider".¹⁸

Ved festlighederne dette år var Danmark repræsenteret ved en delegation bestående af koncertsangerinden Ellen Overgaard, komponisterne Christian Hemmingsen Debois, Jens Laursøn Emborg og Arnold Nielsen (de to sidstnævnte med fruer) samt Peder Gram i egen-

¹⁷ På Musikhistorisk Museum (Musikmuseet) opbevares skrivelser og korrespondance vedrørende det internationale musikselskab i Arkiv 315, 4-5; her findes bl.a. et brev fra Seiffert til Hammerich dat. 22.10.1899.

¹⁸ Max Seiffert i notitsen Bückeberg, *Musik*, 7:4, april 1923, s. 53-54.

skab af formand for Dansk Tonekunstner Forening. Angul Hammerich var forhindret, og i hans sted mødte musikhistorikeren Godtfred Skjerne som repræsentant for Musikhistorisk Museum og dansk musikvidenskab. Programmet omfattede en orgelkoncert (20. juni) og to kammerkoncerter (20. og 21. juni) helliget henholdsvis dansk og hollandsk musik. De danske værker var af C.H. Debois, Niels Otto Raasted, Chr. Geisler, Arnold Nielsen, Emilius Bangert og Roger Henrichsen. Hertil kom Carl Niensens ganske nye blæserkvintet fra 1922 og Rued Langgaards *Fantasia patetica* for orgel, et værk fra 1907-10, publiceret af Wilhelm Hansen i 1912.¹⁹ Hverken Nielsen eller Langgaard havde imidlertid fundet anledning til at tage til Bückeberg. Til stede var til gengæld den unge islandske dirigent Jón Leifs, som var bosiddende i Tyskland og senere blev kendt som komponist.²⁰ Langgaards komposition blev udført af organisten Gottfried Deetjen fra Barmen. Blandt de større kompositioner, som opførtes ved den danske koncert, var J.L. Emborgs *Concerto grosso op. 51* med komponisten ved klaveret og med Hans Seeber van der Floe fra Karlsruhe som dirigent.²¹

I forbindelse med årsfesten blev der etableret en udstilling af portrætter, biografier, noder, autografer og skitseblade af danske komponister, et initiativ som var blevet annonceret af Max Seiffert i en notits i tidsskriftet *Musik* nogle måneder før.²² Godtfred Skjerne kom i sin rapport fra musikfestivalen i *Nationaltidende* ind på denne udstilling, og han skrev, at musikinstituttet besad en "Samling, der stadig er tilgængelig for Udvidelser, og paa hvis Eksistens danske Komponisters Opmærksomhed vedblivende bør være henvendt, da Instituttets Samlinger nu og i Fremtiden i høj Grad vil være en Kilde til Udlandets Viden om os."²³

Det er sandsynligt, at de udstillede noder eller i hvert fald en del af dem blev doneret til instituttet i forventning om, at dette i fremtiden

¹⁹ Et trykt eksemplar af programmet for festlighederne er ikke lokaliseret. I SIMPKs arkiv findes en stencileret oversigt dateret 14.6.1923, men uden detaljer om musikprogrammet; i øvrigt er kilderne de i note 20 og 23 nævnte artikler.

²⁰ Se Max Seifferts rapport Bückeberg-Festen 1923, *Musik*, 7:7, s. 88-91. (Tidsskriftet *Musik* blev redigeret af Godtfred Skjerne). Der fremkom også et par sider om festen i *Archiv für Musikwissenschaft*, 5:4, december 1923, s. 332-333.

²¹ Kvaliteten af de danske bidrag blev efterfølgende skarpt kritiseret, om end i generelle vendinger, af Gustav Hetsch i kronikken "Dansk Musik-Eksport" i *Nationaltidende* 17.7.1923. Hetsch var ikke selv til stede i Bückeberg.

²² Se note 18.

²³ Godtfred Skjerne: Dansk Musik i Bückeberg, kronik, *Nationaltidende* 27.6.1923.

ville være en hjørnesten i den internationale musikforskning. Seiffert var personlig hovedsageligt interesseret i tysk og hollandsk barokmusik, på det felt var han en af tidens største kendere, og instituttets virkeområde lå i den grad på det historiske felt, men netop i 1922-23 arbejdede Seiffert på at udvide instituttets samlinger med nodemanuskripteksempler, portrætter og andet materiale vedrørende samtidens komponister. Vi kan ikke vide, hvilke danske kilder, instituttet på denne måde kom i besiddelse af, for de musikvidenskabelige arkivalier og gamle kartoteker forsvandt ved ophøret af Anden Verdenskrig og er ikke siden blevet lokaliseret.

Men blandt de ganske få, fragmentariske dele af instituttets arkiv, som kendes i dag, er der et par kilder, som giver yderligere information om årsfesten i 1923 og leverer det nærmeste, vi kan komme et bevis for, at partituret til Langgaards første symfoni blev doneret til Bückeburginstituttet i forbindelse med dette arrangement. Den væsentligste kilde er en protokol i hvilken Seiffert har journaliseret udgående og i begyndelsen tillige en del indgående post vedrørende det fyrstelige institut. Journalen dækker perioden fra ultimo 1922 til medio 1925.²⁴ Indførelserne er nummererede, men selve sagsakterne, breve og bilag, er forsvundet. Protokollen oplyser, at instituttet den 8. august 1922 modtog 210 kr. fra Angul Hammerich, og den 20. september samme år modtog man den nette sum af 700 kr. fra Christen Overgaard, direktør i Burmeister & Wain. Han var gift med sangerinden Ellen Overgaard. Protokollen nævner ikke andre danske donatorer, og en adresseliste over danske navne med tilknytning til årsfesten i 1923 omfatter ud over komponister og musikere kun Hammerich, Overgaard og en anden B&W-direktør, Wilhelm Petersen. Sidstnævnte må vel også regnes blandt donatorerne, men en mere overbevisende liste over de "københavnske velgørere" er altså ikke for hånden. Hammerich må have været en nøgleperson, og Seiffert korresponderer med ham om bl.a. "Propaganda in Dänemark".

Seiffert kontakter komponisterne vedrørende udstillingsmateriale og andet, men der er mærkeligt nok ikke nogen breve i den forbindelse til tidens altdominerende, danske musikforlag, Wilhelm Hansen. Institutet modtager dog den 22. marts 1923 en større pakke udstillingsmateriale som gave, og det kan jo tænkes at være en forlagsdona-

²⁴ "Senat der fürstl. Institut f. musikwissenschaftl. Forschung z.B.", SIMPKs arkiv, Berlin.

tion.²⁵ Seiffert anmoder Carl Nielsen og den hollandske komponist Julius Röntgen om autografmanuskripter allerede den 23. januar, og samme dag takker han Langgaard for en autograf, hvilken vides ikke. Langgaard havde netop i januar været i Karlsruhe i forbindelse med uropførelsen af sin sjette symfoni (dengang betegnet nr. 5), men havde siden den 18. januar været hjemme i København igen. Om Seiffert og Langgaard nogensinde har mødt hinanden, ved vi ikke, og der kendes ingen korrespondance mellem dem. Den 28. juni, altså fem dage efter musikfestens afslutning i 1923, sender Seiffert igen en takkeskrivelse til Langgaard: "Dank f. Symfonie 1. Zeitung" hedder det i journalen. Denne indførelse skal sandsynligvis tolkes på den måde, at Seiffert her takker for partituret til symfonien, som han må have modtaget i forbindelse med den netop afholdte årsfest, tillige med en eller flere avisanmeldelser fra uropførelsen i Berlin.

Seifferts motivation til at satse på netop Danmark i forbindelse med at rejse penge til instituttet skal ses i sammenhæng med, at han i forvejen, ud over Hammerich, havde gode bekendte inden for dansk musikliv. Det bekræftes af koncertprogrammer fra 1920-22, hvor Seiffert optræder som pianist ved kirkekoncerter i Vordingborg og Århus i programmer med barokmusik og musik fra Chr. 4.'s hof (i reglen i Seifferts arrangementer). Koncerterne i Vordingborg var arrangeret af J.L. Emborg, der var organist her, og som øjensynlig havde nær relation til Seiffert. Blandt de øvrige medvirkende var Ellen Overgaard, violinisten Gunna Breuning-Storm og den før nævnte tyske dirigent Hans Seeber van der Floe.²⁶

Men hvordan kom Langgaards partitur så til Bückeburg? Komponisten kan naturligvis have sendt det med posten, men der er to andre, oplagte muligheder. Det kan være blevet bragt med fra København af Ellen Overgaard eller af Godtfred Skjerne, der begge hørte til Langgaards omgangskreds. Eller det kan være kommet via Karlsruhe. Langgaard var 1921-23 flere gange i Karlsruhe i forbindelse med koncerter med det stedlige symfoniorkester, Badisches Landestheater-Orchester, der havde Hans Seeber van der Floe som kapelmester. Floe var en energisk ambassadør for nyere dansk musik, ikke mindst Langgaards. Ellen Overgaard optrådte adskillige gange som sangsolist ved van der Floes koncerter rundt om i Tyskland, og hun medvirkede

²⁵ En eftersøgning i Wilhelm Hansens Musikforlags arkiv på Det Kongelige Bibliotek har ikke givet supplerende oplysninger.

²⁶ Koncertprogrammerne findes i SIMPK, Berlin.

også ved uropførelsen af Langgaards *Sfærernes Musik* i Karlsruhe i 1921 under Floes ledelse. Floe overlod ofte dirigentpodiet til unge danske komponister som Langgaard og J.L. Emborg; sidstnævnte dirigerede således uropførelsen af sin 2. symfoni i Karlsruhe med Badisches Landestheater-Orchester i 1921.

En af orkestrets musikere, førstetrompetist Karl Lahn, udførte nodekopieringsarbejde for Langgaard og har udfærdiget smukke afskrifter af flere orkesterværker og hele to forskellige partiturer til operaen *Antikrist*. Blandt de kopier, Lahn udførte, var partituret til Langgaards første symfoni, nemlig den afskrift jeg har omtalt flere gange i det foregående. Den er ikke dateret, men er til slut signeret "Karl Lahn. Kammermusiker. Karlsruhe. Baden." Det er muligt at Lahn netop er blevet færdig med kopien i begyndelsen af 1923, og at det originale autografmanuskript dernæst er blevet fragtet til Bückeberg, eventuelt af van der Floe, uden at have været turen en sidste gang omkring København. Hvorom alting er, så endte Langgaards autografpartitur altså (foreløbig) i Bückeberg og afskriften hjemme hos komponisten i København.

Da Rued Langgaard dirigerede førsteopførelsen af symfonien i København i 1928 benyttede han dog ikke det nye partitur – han kunne værket udenad! – men visse musikalske retoucheringer i manuskriptet er kommet til ved denne lejlighed. I midten af 1940'erne havde Langgaard igen fat i partituret, som han i hvert fald to gange forsynede med et nyt titelblad, det seneste med titlen "Klippepastoraler" (symfonien fik først på dette tidspunkt en samlet, deskriptiv titel). Om ikke før, så forsvandt dedikationen ved denne manøvre ud af billedet; den kendes således kun fra det nyfundne autografpartitur. Efter alt at dømme var det også omkring 1945, at komponisten på bindets første inderside tilføjede den vigtige oplysning om, at originalmanuskriptet befandt sig i Bückeberg. Hvis han ikke havde gjort det, havde vi ikke haft en chance for at genfinde manuskriptet. Men hvad Langgaard ikke vidste omkring 1945 var, at originalpartituret ti år tidligere havde forladt Bückeberg.

Berlin 1935

Max Seifferts kamp for at holde liv i det fyrstelige institut lykkedes ikke, og omkring 1930 måtte man af økonomiske grunde indstille al offentlig virksomhed. Seiffert ledede nødtørftigt institutet fra sin bo-

pæl i Berlin. I 1934 genfremsatte han så sin kongstanke om et "Reichsinstitut für deutsche Musikforschung". Det skulle naturligvis baseres på det arbejde, der allerede var gjort i Bückeberg. Han havde held med dette initiativ, som førte til oprettelsen af Staatliches Institut für deutsche Musikforschung i 1935 i Berlin. Seiffert, der støttede op om de nationalsocialistiske idéer, var selvskreven som leder. Samlingerne fra Bückeberg kom til at udgøre grundstammen i det nye instituts "historiske" afdeling I. To andre, førhen selvstændige enheder blev i overensstemmelse med regimets ønsker om forenkling og centralisering lagt ind som afdeling II og III under den nye institution, nemlig dels Musikarchiv der deutschen Volkslieder (grundlagt i Berlin 1917) og dels Das Staatliche Instrumentenmuseum (åbnet i 1893). Sidstnævnte hørte under Staatliche Hochschule für Musik i Berlin og var blandt de største og betydeligste i sin art. Instrumentmuseets samling var i årene forinden blevet forædlet og udbygget under ledelse af den højt estimerede musikhistoriker Curt Sachs, en pioner inden for flere af musikvidenskabens dicipliner, ikke mindst instrumenthistorie. Som jøde blev han imidlertid frataget alle hverv i 1933, og han emigrerede samme år, først til Frankrig, senere USA.

Hele nodesamlingen fra Bückeberg, der omfattede det tidligere fyrstelige hofarkiv med noder tilbage til Johann Christoph Friedrich Bachs tid, en samling partiturer samt et musikvidenskabeligt arkiv og et bibliotek blev altså flyttet til Berlin. Det nyoprettede institut blev indrettet i det imponerende Palais Kreutz i Klosterstrasse 36, hvor det åbnede for offentligheden i 1936. Med finansiering fra den tyske stat blev de videnskabelige aktiviteter og udgivelsesarbejdet genoptaget. Langgaards partitur fulgte med til Berlin og blev en brik i den "historiske" afdeling, men formodentlig stadig uden at være officielt indregistreret. Hverken Bückeberg-instituttets exlibris, det exlibris, Max Seiffert benyttede til sin private samling, eller en senere biblioteksregistrering fra Berlin er at finde i manuskriptet. I 1941 trak Seiffert sig efter eget ønske tilbage; han var da 73 år gammel, og han døde i Slesvig syv år senere.²⁷

²⁷ Jfr. artiklen om Max Seiffert i MGG, Personenteil, 15, 2006, s. 539. Jfr. også Andreas Meyers biografiske artikel på Staatliches Institut für Musikforschung's hjemmeside: www.sim.spk-berlin.de.

Schlesien 1943

I 1943 intensiveredes de allieredes luftbombardementer af Berlin i en sådan grad, at private og offentlige kunstsamlinger var akut truet af ødelæggelse. De statslige museer gik hastigt i gang med at flytte de værdifulde dele af deres samlinger til de mest bombesikre kældre, man kunne finde, og til to nyopførte antiluftskystårne i Berlin. Store mængder af genstande blev dog ført ud af hovedstaden til lokaliteter i Tyskland, som lå uden for bombemaskinernes rækkevidde. Schlesien var et særligt yndet område, her var fredeligt og her lå en lang række slotte og herregårde, der kunne tjene som deponeringssteder.²⁸

Den historiske afdeling I af Staatliches Institut für deutsche Musikforschung med Bückeberg-samlingens noder (inklusive Langgaard-partituret), bøger, kartoteker og arkivalier blev således oplagret i Nedre Schlesien, nærmere betegnet på "Schloss Seifersdorf" nær byen Liegnitz, omkring 350 km sydøst for Berlin. Schlesien udgør i dag det sydvestlige hjørne af Polen, men var indtil 1945 en del af Tyskland (om end Øvre Schlesien var tilfaldet Polen efter første verdenskrig). Det meste af folkemusiksamlingen fra musikforskningsinstituttet blev deponeret i byen Waischenfeld i Bayern (tæt ved Bayreuth). Den omfattende instrumentsamling blev fordelt på fem-seks adresser. Noget fulgte med til slottet i Schlesien, andet blev ført til to slotte i det nuværende Mecklenburg-Vorpommern (i Nordøsttyskland). De mest værdifulde instrumenter forblev dog i Berlin, hvor de blev oplagret i en nyopført underjordisk bunker, som hørte til Reichmünze i det centrale Berlin. Endelig blev nogle instrumenter og mindre betydningsfulde dele af instituttets arkivalier bragt i sikkerhed i kældre i Berlin, blandt andet i domicilet i Klosterstrasse 36, en bygning som i øvrigt blev svært beskadiget i krigens sidste tid og som senere blev revet ned. Alle de statslige museer i Berlin var blevet lukket for offentlig adgang ved krigsudbruddet i 1939, men administrationerne fungerede indtil det sidste. Det gjaldt også Staatliches Institut für deutsche Musikforschung, hvis ledelse var flyttet ned til slottet Seifersdorf. Vi skal helt frem til 1. januar 1945, før instituttets aktiviteter blev "stillgelegt", som det udtrykkes. Medarbejderne forlod slottet i januar, det gjaldt også instituttets daværende leder Hans Albrecht. Den store flugt fra

²⁸ Kühnel-Kunze, Irene: *Bergung – Evakuierung – Rückführung. Die Berliner Museen in den Jahren 1939-1959. Ein Bericht mit 43 Anlagen*. Berlin: Gebr. Mann, 1984. (*Jahrbuch Preussischer Kulturbesitz*, Sonderband 2).

Østpreussen var i gang. I slutningen af januar blev Schlesien besat af den sovjetiske hær, og i de følgende måneder kom området gradvis under polsk forvaltning. En million tyskere fra Schlesien flygtede for den røde hær mod vest, 62.000 blev deporteret til arbejdslejre i Sovjet, og de resterende to millioner af det tysktalende befolkningsflertal i området blev stort set fordrevet i løbet af 1945.

Efter krigen begyndte museumsfolkene i Berlin bogstaveligt talt at samle stumperne sammen, naturligvis under store vanskeligheder. Det er overflødigt at sige, at forholdene var kaotiske, infrastruktur og kommunikation var lagt øde, ikke blot i Berlin, men overalt i Tyskland. Det var næsten umuligt at indhente efterretninger om, hvad der var sket med deponerne ude i landet. De dele af musikforskningsinstituttets samlinger, der var oplagret i det centrale Berlin, undgik mærkværdigvis at blive konfiskeret af den røde hærs "trofæbrigader", som ellers støvsugede museer, biblioteker og samlinger i byen. Til gengæld skete der store og uoprettelige skader og tab. Mange instrumenter var slået itu, brændt eller ødelagt af vand og fugt. En del af de instrumenter, som var oplagret i nordøsttyskland, blev uskadede ført tilbage til Berlin i 1947, men en væsentlig del af dem er endnu i dag sporløst forsvundet. Folkemusiksamlingen i Bayern overlevede, men kom ikke tilbage til Berlin. Og ikke mindst var det uvist, hvilken skæbne instituttets historiske afdeling i Seifersdorf havde lidt. Da instrumentsamlingen trods alt var delvis intakt, lagde man hovedvægten på denne del af virksomheden ved genetableringen i 1945 af det videnskabelige institut under navnet Institut für Musikforschung Gross-Berlin. I 1949 fik institutionen til huse på slottet Charlottenburg i Vestberlin, og et par år senere blev instrumentmuseet tilgængeligt for offentligheden på samme adresse. Efter endnu en flytning og indlemmelse i stiftelsen Preussischer Kulturbesitz, åbnede det musikvidenskabelige institut med arkiv, bibliotek og musikinstrumentmuseum i 1984 i en nybygning i Tiergartenstrasse i Vestberlin som nabo til Berlinerfilharmonien.²⁹

²⁹ Berner, Alfred: Das Staatliche Institut für Musikforschung, *Jahrbuch der Stiftung Preußischer Kulturbesitz*. Berlin, 1962, s. 346-370. – Reinecke, Hans-Peter: Vom Fürst Adolf-Institut zum Staatlichen Institut für Musikforschung, *Wege zur Musik*. Berlin: Staatliches Institut für Musikforschung Preussischer Kulturbesitz, 1984, s. 123-164.

Moskva 1945

Værdifulde private og offentlige kunstsamlinger, arkiver og museums-genstande, i det hele taget væsentlige bidrag fra den tyske kulturarv, blev som nævnt bragt "i sikkerhed" på forskellige lokaliteter i Schlesien i løbet af 1943-44. Alt dette kulturgods, for så vidt det ikke var gået til grunde i krigshandlingerne eller gået tabt ved plyndring, blev konfiskeret som krigsbytte af de sovjetiske besættelsestropper og primært transporteret til Moskva, hvor det blev fordelt på relevante institutioner. De rester, der var tilbage i Schlesien, blev efterfølgende fjernet af polske styrker.

Langgaard-partituret må være blevet beslaglagt af sovjethæren på Seifersdorf sammen med de oplagrede instrumenter, arkivalier, noder og bøger fra Berlin. Når det gælder musiksamlinger synes man i dag at vide, at der var to hovedmodtagere af krigsbytte i Sovjet, det statslige konservatorium i Moskva og Glinka-Museet sammesteds. Partituret synes som nævnt ikke at have været indregistreret i Bückeburg/Berlin, og man kan meget vel tænke sig, at det på hele rejsen har været en 'løs' genstand, først en del af nodesamlingen i Bückeburg eller måske anbragt på reolen i Siefferts kontor, dernæst er det kommet til Berlin og har, stadig uden at blive katalogiseret, befundet sig på instituttets bibliotek eller i nodearkivet. Så er det røget med ned i kasserne til Schlesien, er blevet transporteret til Moskva og afleveret i en institution, hvor det langt om længe er blevet forsynet med et accessionsnummer, INV 8752. Meget tyder på, at det er Glinka-museet, der står bag signaturen, men denne antagelse har ikke kunnet bekræftes.³⁰ Efter 14 år i Moskva kom partituret dog atter ud på en rejse.

Østberlin 1959

I årene 1958-59 skete en omfattende tilbageførsel af krigsbytte fra Sovjetunionen til Østtyskland. Man nævner et tal på 1,6 mio. kunst- og museumsgenstande, foruden 3 mio. arkivenheder og 121 kasser med bøger og noder. Tilbageførslen skulle blandt andet sikre, at museerne på museumsøen i Berlin kunne restituere som en storsindet

³⁰ Konservatoriebiblioteket i Moskva, der i dag kaldes S.I. Taneyev-biblioteket, meddeler derimod i mail af 22.5.2008 til BVN, at der fra dette bibliotek aldrig har været udleveret materialer med henblik på restitution.

sovjetsk gestus i anledning af DDR's 10 årige beståen i oktober 1959. Blandt de returnerede sager var det berømte Pergamon-alter, som nu blev genopstillet i sit oprindelige museum i Berlin. Returgodset omfattede også 69 kasser med musikbiblioteksmateriale, som havde været en tur i Moskva, og som i 1959 blev indleveret til musikafdelingen på Deutsche Staatsbibliothek Berlin på Unter den Linden. Der var på dette tidspunkt informationstætte skotter mellem bibliotekerne i Øst- og Vestberlin, men da det i et festskrift et par år senere blev afsløret, at det returnerede musikmateriale blandt andet omfattede dele af bogsamlingen fra det tidligere fyrstelige institut i Bückeberg, gav det de vestberlinske musikvidenskabsfolk håb om, at i hvert fald dele af den "historiske afdeling", der i 1943 var blevet deponeret på Seifersdorf, havde overlevet og nu befandt sig i Sovjet.

I 1992 blev den del af det returnerede krigsbytte, der i sin tid havde tilhørt Staatliches Institut für deutsche Musikforschung overdraget til efterkrigs-arvtageren SIMPK. Man fik så lejlighed til at konstatere, at det først og fremmest drejede sig om musiklitteratur, omkring 4000 bind, dernæst om en samling affotograferede, tyske musikkilder, et projekt Seiffert havde søsat i Bückeberg, og endelig om nogle få hylde-meter håndskrevne musikaler, som for en stor dels vedkommende også kunne henføres til Bückeberg-tiden. Man kender ikke omfanget af Bückeberg-institutets oprindelige samlinger, end ikke af det gamle hofkapels musikarkiv. De håndskrifter, som blev returneret fra Moskva, udgør nogle tilfældige, ikke sammenhængende og forholdsvis uinteressante dele fra de historiske samlinger. Flere af noderne er forsynet med en bibliotekssignatur i samme håndskrift og nummer-serie som den, der ses på det senere opdukkede Langgaard-manuskript. Der er således ingen tvivl om, at partituret har hørt hjemme i denne sammenhæng, før det blev lagt til side på en hylde i magasinet på Unter den Linden. Men Langgaard-partituret er mærkeligt nok det eneste autografmanuskript og det eneste værk fra det 20. århundrede blandt det returnerede krigsbytte og dermed den eneste genstand fra Bückeberg-samlingernes nyere dele, hvis opholdssted er kendt i dag. Det er en gåde, hvorfor netop dette manuskript er kommet med i returgodset fra Moskva. Måske skyldes det, at partituret netop ikke var indregistreret i nodesamlingen, men anbragt mellem andre typer af materialer og derfor tilfældigvis, måske endog ved en fejltagelse, fulgte med ved udleveringen i 1959.

Berlin 2008

Efter murens fald begyndte museumsfolk i hele Berlin at arbejde sammen med henblik på at få overblik over, hvad man samlet set havde mistet under og som følge af krigen. Registreringsarbejdet pågår under overskriften "Dokumentation der Verluste" og udføres i regi af Stiftung Preussischer Kulturbesitz. Den seneste opgørelse over savnede genstande, som tilhørte Institut für Deutsche Musikforschung før 1945, viser, at man ud over størstedelen af den historiske nodesamling, det meste af det musikvidenskabelige arkiv og en vis del af bogsamlingen mangler ikke mindre end 3000 musikinstrumenter og blandt disse en række unikke hammerklaverer, cembali og spinetter. Man må konstatere, at man intet sikkert ved om disse genstandes skæbne. Meget af det var anbragt på "Schloss Seifersdorf", som blev tømt, men bygningerne led tilsyneladende ikke nogen skade. På Internettet kan man i dag finde fotos af hovedbygningen og store, gamle avlsbygninger, som dominerer den lille landsby Seifersdorf, hvis nuværende polske navn er Rosochata.³¹ Områdets hovedby Liegnitz hedder i dag Legnica.

Det vurderes i Tyskland i dag, at der endnu befinder sig i alt én million genstande fra tyske museer og samlinger i russisk varetægt, herunder 200.000 værker af særlig museal værdi samt 4,6 mio. bøger og håndskrifter og 3 reolkilometer arkivmateriale. Dertil kommer materiale af ukendt omfang, som i dag findes i Polen. Det krigsbytte, som engelske, amerikanske og franske tropper samlede op i de vestlige besættelsesområder blev alt sammen returneret til vesttyske institutioner i løbet af 1940erne og 1950erne. Det gjaldt således de kunstværker, som var blevet evakueret ud af Berlin i krigens sidste måneder og oplagret i saltminer i det centrale Tyskland.

Efter jerntæppets fald kom der en dialog i gang med de østeuropæiske lande på dette ømtålelige felt. I begyndelsen af 1990erne indgik Tyskland og Rusland en kulturel samarbejdsaftale, som indeholdt en hensigtserklæring om fremtidig udlevering af krigsbytte. I 1998 blev der dog sat en stopper for det spirende samarbejde, idet Rusland vedtog en lov, hvorefter alt kulturgods fra Anden Verdenskrig i russisk besiddelse skulle forblive russisk ejendom. Man opfatter det slet og ret som kompensation for lidt skader og tab. Fra tysk side prøver man i dag at holde fast i dialogen med Rusland, de øvrige tidligere sovjet-

³¹ <http://wroclaw.hydral.com.pl/927,miasto.html>

stater og Polen, men det er stadigvæk et tabubelagt område, og der bliver gået på diplomatiske kattepoter, selv om folkeretslige bestemmelser og internationale organisationer som UNESCO også er inde i billedet.³²

På denne baggrund vakte det naturligvis stor opsigt, da den uskadte og komplette nodesamling fra Singakademie i Berlin for få år siden blev lokaliseret i Ukraine og i 2003 ført tilbage til Berlin. Samlingen indeholder 500 manuskripter til værker af Bach og hans sønner og havde netop været oplagret i Schlesien i 1943-45. Det var imidlertid hærenheder fra Ukraine, der havde fundet materialet og sendt det til Kiev, hvor samlingen i 1970erne endte som en anonymiseret og snart også 'glemt' enhed på hylderne i nationalarkivet.³³ På samme måde må udleveringen af de store kunstsamlinger til DDR i slutningen af 1950erne betegnes som noget ganske exceptionelt. At manuskriptet til Langgaards symfoni ganske 'uden for nummer' var med her, og nu efter den dramatiske rejse er kommet tilbage til det samme institut, som komponisten i sin tid forærede det til (om end dette er flyttet fra Bückeburg til Berlin), må næsten betegnes som et lille mirakel. Efter at det i 2005 fik endestation i Staatliches Institut für Musikforschung Preussischer Kulturbesitz er det tilmed blevet katalogiseret og har fået signaturen "Ms. Mus. Autogr. Rued Langgaard I".

Vi afslutter altså rejsen i Berlin, hvor partituret i dag er det eneste synlige minde fra de år før Første Verdenskrig, hvor den unge Rued Langgaard jævnligt gæstede byen. De byrum og bygninger, han færdedes i, er forsvundet, koncertsale og operahuse er nedrevet eller genopbygget i en anden form. Da han i 1912 og 1913 opholdt sig i Berlin, var han indlogeret på Christliches Hospiz, Oranienstrasse 106. Dette missionshotel forsvandt omkring 1920 til fordel for et monumentalt, statsligt bygningskompleks. Langgaard-familiens foretrukne hotel i Berlin var ellers Hospiz St. Michael, Wilhelmstrasse 34.

³² *Kulturschätze – verlagert und vermisst. Eine Bestandaufnahme der Stiftung Preussischer Kulturbesitz 60 Jahre nach Kriegsende*. Herausgegeben von Klaus-Dieter Lehmann und Günther Schauerte unter Mitarbeit von Uta Barbara Ullrich. Berlin: Stiftung Preussischer Kulturbesitz, 2004.

³³ Patricia Kennedy Grimsted: Bach is back in Berlin: The return of the Sing-Akademie Archive from Ukraine in the context of displaced cultural treasures and restitution politics, *Spoils of War*, 8, maj 2003, s. 67-104. (Findes som pdf-fil på Internet). – Jfr. også samme forfatters artikel Bach scores in Kyiv: The long-lost music of the Berlin Sing-Akademie surfaces in Ukraine, *Spoils of War*, 7, august 2000, s. 22-35. (Findes som pdf-fil på Internet).

For nylig gik jeg ad den rute, den unge Langgaard må have gået et utal af gange, fra dette hotel og til Berlinerfilharmonien i Bernburger Strasse, en tur på nogle få hundrede meter. Vi er i det tidligere Østberlin, og man ser i dag lutter nye bygninger. Kun et fragment af indgangsportalen til Berlins forhen største banegård, Anhalter Bahnhof, og en lille kirke er bevaret. Området blev totalt udbombet under krigen, for det var her den nazistiske magtbase var koncentreret. Hvor Hospiz St. Michael lå, ud for Anhalter Strasse, finder man nu en parkeringsplads. Og tomten på det sted, hvor Berlinerfilharmonien havde til huse mellem 1882 og 1944, rummer i dag et forsømt parkanlæg mellem triste, moderne boligblokke.

ZUSAMMENFASSUNG

BENDT VIINHOLT NIELSEN: Rued Langgaards erste Sinfonie – ein "Reisebericht"

Rued Langgaards erste Sinfonie (1908-11) wurde 1913 von den Berliner Philharmonikern unter Max Fiedlers Stabführung uraufgeführt. Zehn Jahre später spendete der Komponist seine Partitur-Reinschrift an das Fürstliche Institut für Musikwissenschaftliche Forschung in Bückeburg. Langgaard hatte zum damaligen Zeitpunkt gerade die Abschrift der Partitur anfertigen lassen, die heute in der dänischen Nationalbibliothek in Kopenhagen vorhanden ist. Seit Ende der Siebziger hat sich der Verfasser des Artikels mehrmals nach dem Verbleib des vom Komponisten selbst angefertigten Manuskripts in Deutschland erkundigt. 2003 bekam der Verfasser Kontakt mit Carsten Schmidt, dem Leiter der Bibliothek am Staatlichen Institut für Musikforschung Preussischer Kulturbesitz (SIMP) in Berlin. Im Jahre danach gelang es Schmidt durch einen reinen Glücksfall, die vermisste 189-seitige, eingebundene Partitur in einem Magazin der Staatsbibliothek zu Berlin zu orten.

Der Artikel berichtet von der außergewöhnlichen und dramatischen "Reise" des Manuskripts von seiner Entstehung in Kopenhagen (Charlottenlund) über die Uraufführung 1913 in Berlin bis zur Einverleibung in das Bückeburger Musikwissenschaftliche Institut anlässlich der Jahresfeier 1923 des Instituts, bei der dänische Werke von u.a. Langgaard (der jedoch nicht selbst dabei war) aufgeführt wurden. Der nächste Aufenthaltsort wurde Berlin, denn die Bückeburger Sammlungen wurden 1935 dem im selben Jahr auf die Initiative des Musikwissenschaftlers Max Seifert hin gegründeten Staatlichen Institut für deutsche Musikforschung einverleibt. Ein Teil dieser Sammlungen wurde 1943 nach Schlesien in Sicherheit gebracht, das Anfang 1945 durch sowjetische Truppen besetzt und kurz danach unter polnische Oberhoheit gestellt wurde. Die Langgaard-Partitur gehörte zu den großen Mengen an Kriegsbeute aus diesem Gebiet, die nach Moskau gebracht wurde. 1959 wurde eine beliebige Auswahl an Musikalien und eine Sammlung von Büchern, von denen

viele ursprünglich aus Bückeberg stammten, nach Berlin (DDR) zurückgeliefert, wo die Materialien den Sammlungen der DDR-Staatsbibliothek einverleibt wurden. Die Langgaard-Partitur war mit von der Partie, wurde aber nicht erfasst und "verschwand" sozusagen unter den minderwertigen Magazinbeständen. Nach erfolgter Ortung der Partitur wurde sie 2005 zum Staatlichen Institut für Musikforschung Preussischer Kulturbesitz, der Nachfolgeeinrichtung für die Vorläufer in Bückeberg und Berlin, zurückgeführt.

Der Artikel wurde anlässlich der Herausgabe der Sinfonie im Rahmen von Rued Langgaard Udgaven verfasst.

